

Robert Klimek

Próba ustalenia lokalizacji zamku Rungenbrust (1360)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3 (273), 539-546

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Robert Klimek

PRÓBA USTALENIA LOKALIZACJI ZAMKU RUNGENBRUST (1360)

W kronice Wiganda z Marburga znajduje się wzmianka o tym, że w roku 1360 komandor bałgijski z rozkazu mistrza zakonnego Winricha von Kniprode wybudował zamki Rungenbrust i Grebin: *Eodem anno duo castra sunt pro ordinis protectione edificata, primum per commendatorem de Balga, Rungenbrust dictum, etad placitum suum consumatum, secundum dictum Grebyn, quod idem commendator jussu magistriconsumavit*¹. Ponieważ w źródłach nie pojawiło się więcej informacji na temat tych warowni, dlatego ich lokalizacja jest bardzo trudna. Zamek Rungenbrust jest identyfikowany w literaturze niemieckiej z grodziskiem w Zabroście Wielkim² nad Węgorapą.

Według Lotara Webera, wieś poświadczona jest od 1469 r., początkowo jako Rückebrost lub Rugebrost, następnie Rungenbrust (1529). Na podstawie zbieżności nazw Weber lokalizował Zabrost Wielki jako Rungenbrust³. Podobnie uczynił Hans Crome, który określił grodzisko w Zabroście Wielkim (niem. Gross Sobrost) jako Wildhaus Rungenbrust⁴. Odmienne zdanie na temat lokalizacji zamku miał Max Toeppen. Uznał mianowicie, że umocnienie zostało zbudowane nad jeziorem Rynge, z którego wypływa Czarna Hańcza⁵. Wniósł tak na podstawie zapisu w Kronice Wiganda o przybyciu w 1379 r. wielkiego marszałka Zakonu wraz z licznym wojskiem w okolice jeziora Rynge, nad którym zachorował. Dowództwo objął wówczas komandor bałgijski Teodoryk Elner, który kontynuował wyprawę przeciwko Litwinom, zostawiwszy uprzednio żywność nad rzeką Czarna Hańcza (*flumine Anse*)⁶.

¹ *Die Chronik Wigands von Marburg*, w: *Scriptores rerum Prussicarum* (dalej: SRP), hrsg. v. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Bd. 2, Leipzig 1863, s. 525.

² Grodzisko zostało całkowicie zniwelowane, a znajdowało się w południowej części wsi, nad Węgorapą.

³ L. Weber, *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer und militarischen Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzing 1878, s. 111, 552.

⁴ H. Crome, *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreussens*, Prussia, 1939, Bd. 32, H. 2, s. 321.

⁵ M. Toeppen, *Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 207.

⁶ *Die Chronik Wigands von Marburg*, ss. 595–596.

Jak zauważa Jan Powierski, hipotezę Toeppena należy jednak zmodyfikować. Jego zdaniem, taka lokalizacja nasuwa poważne wątpliwości, ponieważ Rungenbrust powinien być usytuowany na terenie komturstwa bałgijskiego. Według Powierskiego, jezioro *Rynge* leżało na zachód od Czarnej Hańcy. Wyraz „ring” w języku pruskim i litewskim oznacza „coś krzywego”⁷. Na tej podstawie badacz wnioskuje, że chodzi o dzisiejsze Jezioro Krzywe koło Przerośli i hipotetycznie tam właśnie można lokalizować Rungenbrust („Krzywy Bród”)⁸. Dalej autor uznaje, że twierdza Rungenbrust została zbudowana przez komtura brandenburskiego (!) i leżała nad jeziorem *Rynge* koło Przerośli. Potwierdzeniem tej tezy miało być skrzyżowanie dróg komunikacyjnych w okolicach obecnej Gołdapi do „drogi okmińskiej” (z Wystruci przez „Guwaiczen”) i z Mieruniszek do Wizajn. Takie położenie było, zdaniem Powierskiego, logiczne, jeśli chodzi o budowę warowni. Wątpliwości badacza budzi jednak to, że Jezioro Krzywe w wykazach opisu granicy Puszczy Perstuńskiej z 1559 r. jest wymienione jako Długie⁹. Dalsze wątpliwości pojawiają się w związku z opisem historyka, jakoby zamek wybudował komtur brandenburski, co przeczy zapisom źródłowym. Należy przy tym podkreślić, że okolice Przerośli nie znajdowały się w jurysdykcji komturstwa bałgijskiego. Nie znajdujemy tam także śladów średniowiecznego założenia obronnego, które byłoby potwierdzone w sprawozdaniach archeologicznych.

Analizując Kronikę Wiganda, można odnieść wrażenie, że budowanie zamków krzyżackich wiązało się z próbą wzniesienia przez króla Kazimierza Wielkiego zamku w Rajgrodzie¹⁰. Wydaje się, że odpowiedzią Zakonu było założenie w pobliżu Rajgrodu, po stronie państwa krzyżackiego, warowni Grebyn i Rungenbrust. Kwestie budowy zamku i konflikt, jaki powstał na tym tle, omówił Johannes Voigt. Mistrz Winrich von Kniprode wysłał marszałka Zakonu w tamte okolice, a wraz z nim: komtura Bałgi Ulricha Fricke, komtura Branden-

⁷ G. Gerullis, *Die altpreussen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922, s. 142. Zob. lit. *ringe* – ‘wygięta linia, zakręt’ – *Lietuvių kalbos žodynas* <<http://www.klz.lt>> [data dostępu: 10 VIII 2011 r.].

⁸ J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski*, t. II, 2, Malbork 2003, ss. 357–358.

⁹ *Ibidem*, s. 445.

¹⁰ *Die Chronik Wigands von Marburg*, s. 525. W świetle prowadzonych badań archeologicznych na „Zamkowej Górze” w Rajgrodzie stwierdzono istnienie palisady zbudowanej z dwóch naprzemiangle wbijanych pali, umacnianych z zewnątrz dużymi kamieniami, zaś od wewnątrz, na wyższym poziomie, brukiem kamiennym. Tego typu konstrukcje występują od V aż po X–XII w. Obiekt był użytkowany we wczesnej epoce żelaza, w okresie wpływów rzymskich, w różnych fazach wczesnego średniowiecza, po późne średniowiecze. Najobficiej był eksploatowany w czasach nowożytnych, po połowę XVII w. („potop” szwedzki). Zdaniem prowadzącej badania, pas obronny konstrukcji słupowej i fosę można odnieść do wczesnego średniowiecza. Brak jednak wyraźnych śladów warstwy kulturowej świadczy o tym, że gród miał znaczenie regionalne, dla okolicznego osadnictwa, zob. D. Jaskanis, *Grodzisko w Rajgrodzie w świetle źródeł archeologicznych. Wyniki konserwatorskich badań zabezpieczających z 1969 roku*, Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego, 2001, 7, ss. 75–132. Należy także zwrócić uwagę na istnienie obok grodziska i na wschód od niego rozległej osady wczesnośredniowiecznej – J. Brzozowski, *Grodziska Jaćwieży* (I), Jaćwież, 2005, nr 31, ss. 19–20.

burga Kuno von Hattenstein, namiestnika Sambii Rudigera von Einer oraz przyboczną drużynę. Gdy wojsko dotarło w pobliże Rajgrodu, doszło do spotkania ze stroną polską. Wówczas marszałek zażądał zaprzestania budowy zamku, ponieważ powstawał na terenie Zakonu. Na to otrzymał odpowiedź: „nie mamy upoważnienia, aby o tym rozsądzać z Zakonem; budowę prowadzimy z rozkazu króla i dalej musimy ją prowadzić”. Po zakończeniu bezowocnych rozmów marszałek Zakonu wyruszył wraz z drużyną pod warownię rajgrodzką, lecz nikogo tam nie zastał. Zamek podpalono i zniszczono do fundamentów. W związku z tymi wydarzeniami komtur Bałgi otrzymał wkrótce rozkaz wybudowania dwóch nowych zamków do obrony terenów Zakonu – Grebyn i Rungenbrust, które jeszcze tego roku zostały ukończone¹¹.

Przyczyny polsko-krzyżackiego sporu o Rajgród sięgają lat znacznie wcześniejszych. W 1254 r. Siemowit i Daniel uzyskali po jednej szóstej jeszcze niezdobyczej Jaćwieży *viro Danieli primo regi Ruthenorum et illustri principi Szamovito duci Mazowie et eorum liberis terciam partem (terre Jatwezenorum)*¹², co zostało potwierdzone Siemowitowi w 1260 r. – *sextam partem terre Getuinzitarum*¹³. Nie określono jednak granic tego terytorium. Przepuszczalnie mogło chodzić o tereny między rzekami Ełk i Netta, na co wskazują późniejsze pretensje Mazowsza do tego obszaru. Zakon mógł uważać, że był to obszar między Narwią i Biebrzą. Kiedy Bolesław III umarł bezpotomnie, Kazimierz Wielki na mocy umowy z Siemowitem III i Kazimierzem I, w 1351 r. przejął prawie całą spuściznę po nim, a jakiś czas później książęta złożyli mu hołd, ponowiony przez Siemowita w 1355 r. Król podjął wówczas próbę odbudowy grodu w Rajgrodzie, należącego wcześniej do Mazowsza. Wywołało to kontrakcję Zakonu, który uważał, że Rajgród, zgodnie z traktatem granicznym w Bratianie z 8 listopada 1343 r., znajduje się na terytorium państwa krzyżackiego¹⁴. W świetle ugody zawartej w Bratianie między księciem Siemowitem II a Zakonem granica przebiegała od ujścia Wincenty do jej źródeł, stąd do źródeł Chojny (prawy dopływ Wisły), następnie *ad vadum Likke* – bród na rzece Ełk i do rzeki Biebrzy – *et abinde directe eundo usque ad fluvium dictum Bebra*¹⁵. W 1358 r. w Grodnie książęta Siemo-

¹¹ J. Voigt, *Geschichte Preussens*, Bd. 5, Königsberg 1827, ss. 135–137. Kwestia sporu krzyżacko-polskiego została szeroko omówiona w artykule: E. Kowalczyk-Heyman, *Rajgród 1360 r. Przyczynek do dziejów granicy mazowiecko-krzyżackiej*, *Kwartalnik Historyczny* (dalej: KH), R. 113, 2006, nr 3, ss. 5–18.

¹² *Preussisches Urkundenbuch* (dalej: PUB), Bd. 1, 1, Königsberg 1882, ss. 221–222.

¹³ PUB, Bd. 1, 2, Königsberg 1909, ss. 89–91.

¹⁴ W. Długokęcki, *Rola działalności kolonizacyjnej zakonu krzyżackiego w wyznaczaniu granicy mazowiecko-pruskiej w XIV i początkach XVI wieku*, w: *Pogranicze polsko-pruskie i krzyżackie* (II), pod red. K. Grążawskiego, Włocławek–Brodnica 2007, ss. 181–187.

¹⁵ Szerzej problematyka ugody w Bratianie z 8 XI 1343 r. omówiona została w: E. Kowalczyk, *Topografia granicy mazowiecko-krzyżackiej w świetle ugody granicznej z listopada 1343 r.*, KH, R. 99, 1992, nr 1, s. 34; W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Opis granicy Mazowsza z państwem zakonu krzyżackiego z XIV wieku*, KH, R. 109, 2002, nr 2, ss. 5–14.

wit III i Kiejstut zawarli ugodę między Mazowszem i Litwą. Granicę poprowadzono wzdłuż rzeki Brzozówki (Wielka Struga) do Netty, Jeziora Rajgrodzkiego i brodu na rzece Ełk. Ustalono wówczas, że do Mazowsza będzie należał teren na wschód od rzeki Ełk do Netty, czego nie zaakceptowali Krzyżacy¹⁶.

Budowę zamku w Rajgrodzie w 1360 r. należy wiązać ze szlakami komunikacyjnymi na wschód. Kazimierz Wielki był zainteresowany polityką wschodnią – głównie zaś Rusią i chciał kontrolować jej handel z zachodem. Początek prowadzenia tej polityki sięga maja 1356 r., gdy król Polski spotkał się w Pradze z cesarzem Karolem. Można domniemywać, że właśnie wówczas dokonano podziału stref wpływów między Czechami, Węgrami i Polską. Kazimierz Wielki uzyskał akceptację dla swej polityki północnej i utrzymania wpływów na Rusi. Droga do celu wiodła jednak przez pokojowe ułożenie stosunków z Litwą. Zapoczątkował ją układ graniczny mazowiecko-litewski z 1358 r., a rok później małżeństwo królewskiego wnuka z córką Olgierda¹⁷. Po uniemożliwieniu wzniesienia zamku w Rajgrodzie wzrosło znaczenie innych szlaków, np. „drogi goniądzkiej”, wzmiankowanej w latach trzydziestych XV w. – *penes viam alias gosczynecz in Gonyacz ducentem*. Szlak ten, prowadzący do Grodna, wiodł na południe od Biebrzy¹⁸.

Założenie zamków Rungenbrust i Grebyn¹⁹ miało miejsce w pobliżu Rajgrodu, po krzyżackiej stronie granicy. Obszar ten należał do komturstwa bałgijskiego, które było odpowiedzialne za wzniesienie warowni. Można stąd wnioskować, że stanęły one właśnie tam. Opis w kronice Wiganda o powyższych zamkach występuje bezpośrednio w sporze krzyżacko-polskim o Rajgród. Daje to do myślenia, że wybudowano je w celu kontroli tego obszaru. Najbardziej prawdopodobnym miejscem, gdzie poszukiwany obiekt mógł zostać założony, jest miejscowość Krzywe, położona po przeciwnej stronie Jeziora Rajgrodzkiego. Nazwa *Rungenbrust* pochodzi z języka pruskiego i można ją przetłumaczyć, jako „Krzywy Bród”. Nie jest wykluczone, że jest to kalka przeniesiona z języka

¹⁶ A. Kamiński, *Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego*, Roczniki Białostockie, 1961, t. 1, s. 53.

¹⁷ S. Szczur, *Historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002, ss. 389–392.

¹⁸ A. Kamiński *Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego*, s. 20, p. 40. Nie jest wykluczone, że początki szlaku sięgają XI w., czego dowodem są założenia obronne w: Grodzišku (gm. Suchowola), Grodziszczanach (gm. Dąbrowa Białostocka) i Sannikach (obecnie Białoruś) – R. Klimek, *Misja św. Brunona z Kwerfurtu na tle wczesnośredniowiecznych szlaków komunikacyjnych*, w: *Święty Brunon. Patron lokalny czy symbol jedności Europy i powszechności Kościoła*, pod red. A. Kopiczki, Olsztyn 2009, s. 125.

¹⁹ E. Kowalczyk-Heyman, *Rajgród 1360 r.*, ss. 14–16. Zdaniem autorki, położenie zamku Grebyn należy wiązać z wydarzeniami z 1360 r. i poszukiwać go w pobliżu Rajgrodu. Nazwę warowni badaczka słusznie identyfikuje z Jeziorem Grajewskim: *Grebin* (1412). Jako lokalizację umocnienia wskazała Ostrokół, opierając się na opinii niektórych archeologów, że jest to obiekt średniowieczny. W marcu 2009 r. i we wrześniu 2010 r. wspomniane stanowisko poddałem weryfikacji terenowej. Jest ono, moim zdaniem, najprawdopodobniej sztańcem z okresu bitwy pod Prostkami (1657).

pruskiego na język polski. Wieś Krzywe otrzymała przywilej lokacyjny w 1439 r. Majątek powstał na prawie magdeburskim, liczył 30 łanów i znajdował się przy Jeziorze Rajgrodzkim. W akcie lokacyjnym zezwolono na budowę młyna, co jednak nie zostało zrealizowane²⁰.

Do rozstrzygnięcia pozostaje jeszcze kwestia, w którym dokładnie miejscu mógł stać zamek? W latach 1826–1828 porucznik Johann Guise dokonał inwentaryzacji założeń obronnych na obszarze ziem pruskich. Wśród zarejestrowanych przez niego obiektów było także grodzisko w Krzywym. Znajdowało się w południowej części wsi i potocznie zwane było „Schwedenschanze” lub „Inseleska Gora”²¹. Niestety, do naszych czasów nie ocalały ani szkice Guisego, ani samo grodzisko, które pod koniec XIX w. zostało zniszczone przez mieszkańców wsi. Na zaginionych rycinach podobno można było dojrzeć owalny kształt obiektu. Usytuowany był między wiejską drogą gruntową i cmentarzem. Otaczały go wody stojące i bagna, co może być wskazówką do pochodzenia nazwy „Inseleska Gora”, którą można przetłumaczyć jako „góra na wyspie”. 8 lipca 1931 r. miejsce, gdzie znajdowało się założenie obronne, wizytował C. Engel. Swoje spostrzeżenia opisał w formie notatek i szkiców, które obecnie znajdują się w Prussia-Archiv w Berlinie²². Stwierdził, że pierwotna forma grodziska została zupełnie zniwelowana. Miejsce to w przeszłości nazywane było „Inseleska Gora”, co zdaniem Engela miało swój niemiecki odpowiednik jako „Rüsterwaldberg”. Odnosił także inne nazwy, jakimi w przeszłości było określane grodzisko: „Świenta Gora”, „Schwedzka Gora”, „Okopi”. Stanowisko położone było na polu gospodarza Jakoba Roniecko. Według jego relacji, obiekt w przeszłości był znacznie wyższy i sięgał około 4 m wysokości. Wzniesienie zostało rozplantowane. Ziemię przesypano na miejsca położone niżej, które stanowiły fosę założenia obronnego. Wspominał także, że w dzieciństwie zjeżdżał z tej góry na sankach. Informacje o zniszczeniu grodziska zostały potwierdzone również przez kolejną osobę, siedemdziesięcioletnią panią Roniecko. Dodała ona, że ziemia z obiektu została użyta także do wypalania cegieł, co mogłoby świadczyć, że zawierała duże ilości gliny. W lipcu 1934 r. do muzeum w Ełku wpłynęło zawiadomienie od wachmistrza z Krzywego, że podczas orki na obszarze dawnego umocnienia znaleziono wypaloną ziemię i materiał ceramiczny. Z grodziskiem związana jest

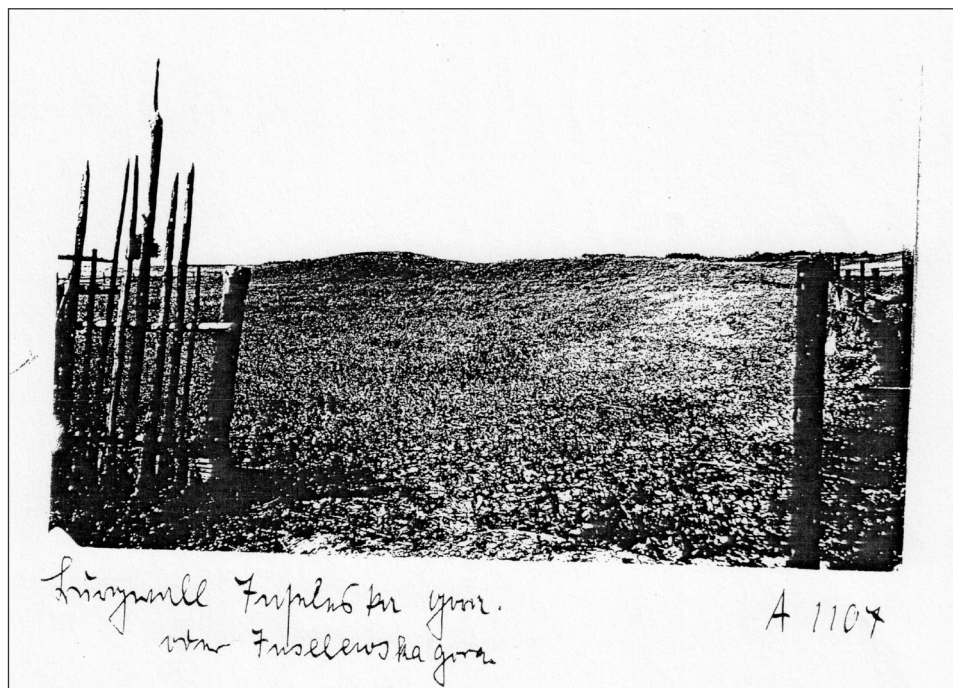
²⁰ G. Białuński, *Kolonizacja „Wielkiej Puszczy” (do 1568 roku) – starostwo piskie, ełckie, straduńskie, zelkowskie i węgoborskie (węgorzewskie)*, Olsztyn 2002, s. 77. Wieś Krzywe jest przez Białuńskiego identyfikowana z Korkowiczi zniszczonym podczas najazdu Daniela w 1255/1256 r., zob. idem, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999, s. 103 oraz idem, *Historia Prawdzisk do XVIII wieku*, Masovia, 2006, t. 9, s. 5.

²¹ H. Crome, *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreussens*, Prussia, 1939, Bd. 33, H. 1–2, s. 281.

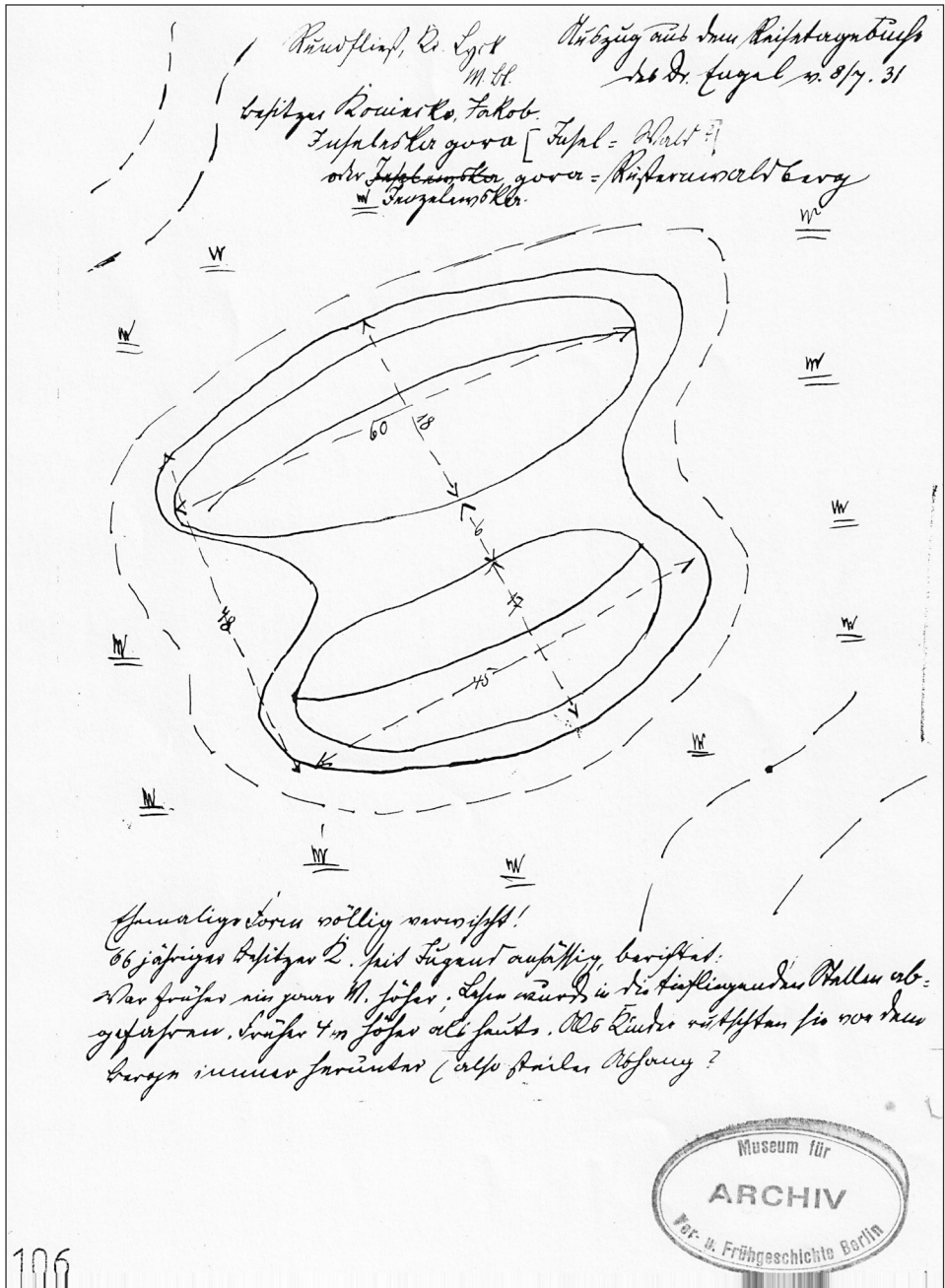
²² Museum für Vor- und Frühgeschichte Archiv w Berlinie, PM-A 1975/1, Krzywen, Kr. Lyck. Za umożliwienie wykorzystania archiwaliów serdecznie dziękuję Panom Horstowi Wiederowi i Stanisławowi Baranowi.

legenda, jakoby w tym miejscu miał się wznosić zamek książęcy z licznymi skar-
bami, który zapadł się pod ziemię.

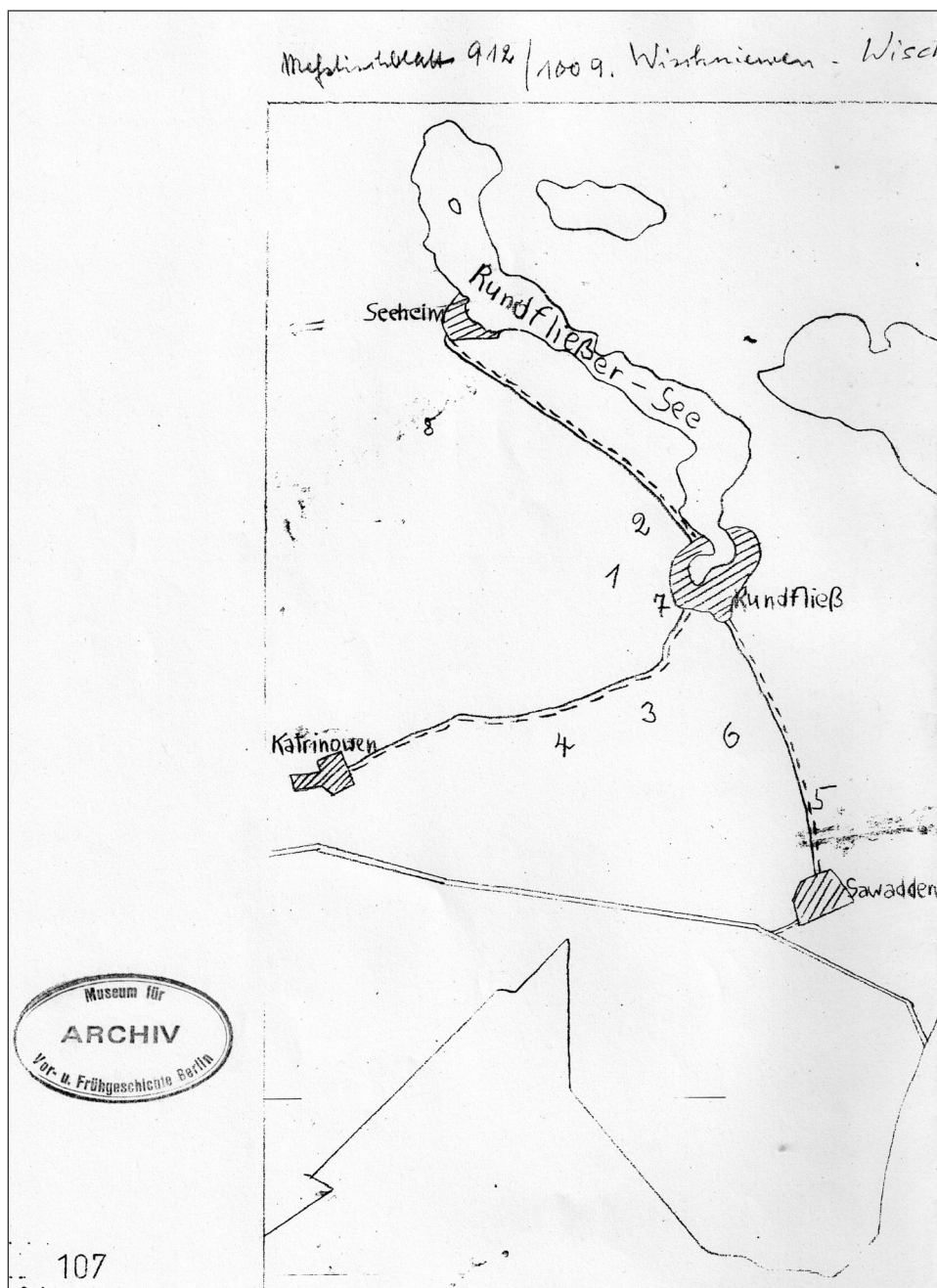
Miejsce, gdzie w przeszłości istniało założenie obronne, wizytowałem w mar-
cu 2009 r., lecz nie stwierdziłem obecności żadnego śladu po nim. Obszar jest
wyrównany i przeznaczony pod uprawy rolne. Z opisów archiwalnych wyni-
ka, że grodzisko nie było obiektem dużym, ale za to dobrze chronionym przez
warunki naturalne. Wydaje się, że istniał tam system fos, w których jeszcze
w XIX w. znajdowała się stojąca woda. Zniwelowanie umocnienia spowodowa-
ło, że nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć na pytanie, w jakim czasie ono po-
stało. Należy wziąć pod uwagę, że poszukiwania zamku Rungenbrust powinny
mieć miejsce na terenie podległym komturstwu bałgijskiemu, w niedalekiej od-
ległości od Rajgrodu. Uważając za słuszne przypuszczenie, że nazwa wsi pocho-
dzi od pruskiego „ring” i mając powyższe na względzie, przypuszczam, że zagi-
niona warownia znajdowała się w miejscowości Krzywe.

Fotografia zniwelowanego obiektu

Odręczny plan zniszczonego grodziska w Krzywym (Rundfließ), wykonany przez C. Engla 8 lipca 1931 r.

Mapka sztabowa z nazwami wzgórz w okolicy wsi Krzywe (Rundfließ) – spis obiektów według numerów na mapce: 1. Brzozowa Góra, 2. Packnowa (Bagnowa?) Góra, 3. Czerwona Góra, 4. Czarna Góra, 5. Na cmentarzu miał zapaść się zamek, 6. Dąbrówka, 7. Inseleska Góra (Stare Grodzisko), 8. Bortziwek (Bochenek Chleba)